

יהדות ארצות-הברית – האמנם על סף דעיכה דמוגרפית?

פול ריטרבנד

אמת-מידה שהיא של הצלחה בעולם האקדמי.¹ קיימות גם דוגמאות אחרות בשפע. ממינועט נסבל, שכניסתו ל"חלונות הגבוהים" היתה מבוקרת על-ידי **נומרוס קלאוזוס**, הפכו היהודים לחלק נכבד בחיים האקדמיים והאינטלקטואליים באמריקה. הנה בקונגרס ובסנאט חברים פי שלושה יהודים, מחלקם היחסי באוכלוסייה. ייתכן שהזירה הציבורית הבולטת היחידה שבה יש ליהודים תת-ייצוג היא עולם הספורט, אבל הדברים נכונים באותה מידה גם ביחס לבני המעמד הבינוני הלבן והעירוני בדרך כלל. השאלה הנשאלת היא אפוא, אם המצב כל כך טוב, מדוע אני (ואחרים מעמיתי) מודאג כל כך? לשאלה זו שתי תשובות. האחת היא, שהקהילה היהודית בארצות-הברית הולכת ונעשית דו-צורנית. התפלגות ההתנהגויות, האמונות והגישות של היהודים מתרחקת אט-אט מן העקום המקובל, דמוי הפעמון, ולובשת צורה של עקום "דו-דבשתי", שבו היהודים בעלי המחויבות האיתנה יותר חזקו את מחויבותם, ואילו רפי המחויבות חשפו את עצמם יותר ויותר לכוחות ההתבוללות. וכך קורה שבתיהספר היהודיים עולים על גדותיהם ושיעור נישואי התערובת גואה, בעת ובעונה אחת. המוסדות והאידיאולוגיות היהודיים שהעמיקו שורש ב"מרכזיות" מוצאים את עצמם במצוקה גוברת והולכת. כוח ההתמדה של תרבות דור המהגרים אבד כמעט כולו, ובלא מאמצים מצדם של צאצאיהם לגשר בין העבר להווה, נשקף ליהדות אמריקה עתיד קודר. במישור אחר, אין ההצלחה של הפרט מקבילה להצלחת הציבור. המהות היהודית שרויה בתהליך של הקלשה, ויהודים עומדים בראש תהליכי המודרניזציה והחילון, שיוליכו בסופו של דבר להתבוללות ולשקיעה דמוגרפית. מבנה האמונה שבו נטלו חלק יהודים ולא-יהודים כאחד, מבנה שהיטיב לעצב את היהודים כ"ממלכה בתוך ממלכה", הולך ונמוג, כשהוא מלווה בדלדול מדיני באיכות החייה של הקהילה

תהיה הגישה המתודולוגית כלפי השאלה הדמוגרפית בקרב הקהילה היהודית בארצות-הברית אשר תהיה, יש להודות כבר בראשית הדברים ששום קהילה יהודית מודרנית בתפוצות לא הוציאה מקרבה תוצר למדני ואינטלקטואלי בהיקף שהוציאה יהדות אמריקה. די אם נזכור את אבות "מדעי היהדות" המוכרים יותר בכינויים הגרמני: "Judische Wissenschaft" ואת המאבקים שניהלו במגמה לחדור לזרם המרכזי של החיים האקדמיים בגרמניה, ולעומתם את החיים הנינוחים שלנו, נטולי הביקורת העצמית, במידה רבה, בסביבה האקדמית. כך במישור החילוני, אך גם בתחום לימודי הדת הפריחה בתפוצה האמריקנית היא חסרת תקדים. אין ספק שבימינו לומדים בשיבות המתקדמות באמריקה ובישראל תלמידים רבים יותר משלמדו בשיבות הליטאיות בתקופות הזוהר שלהן, במאה התשע-עשרה. דומה שהצלחת היהודים בעולם החילוני אינה צריכה הוכחות. ההערכה היא, שמתוך 400 האמריקנים העשירים ביותר, המופיעים מדי שנה ברשימה של כתב-העת **פורבס**, רבע בקירוב הם יהודים, וזה מתוך ציבור המונה 2.5 אחוזים בלבד מן האוכלוסייה. היהודים מועסקים באוניברסיטאות ללא כל יחס למספרם באוכלוסייה; וראויה עוד יותר לציון היא העובדה שככל שהמוסד יוקרתי ומכובד יותר – כך גדל אחוז היהודים המועסקים בו. פרופסורים יהודיים מפרסמים מאמרים וספרים רבים יותר וזוכים במענקים רבים. אכן, היהודים הגיעו אל המנוחה ואל הנחלה, לפי כל

¹ Seymour Martin Lipset and Everett Carl Ladd, Jr., "Jewish Academics in the United States: Their Achievements, Culture and Politics," *The American Jewish Year Book*, 72 (1971).

פרופ' **פול ריטרבנד** מלמד מדעי תורה ולימודי יהדות ב-City College בניו-יורק, ומנהל המרכז ללימודי יהדות בבית-הספר למוסמכים, באוניברסיטה של ניו-יורק. פ"ר פרסם מחקרים על הדמוגרפיה של העם היהודי, והוא שוקד עתה על מחקר בנושא הדמוגרפיה והגיאוגרפיה של קהילת יהודי ניו-יורק במאה השנים האחרונות.

היהודית באמריקה. בהמשך נתמקד בשלושה תחומים של שינויים דמוגרפיים המסמלים את התנוונותה של היהדות האמריקנית.

המודרניזם והיהודים – שיעור הילודה, נישואי-תערובת וגיאוגרפיה

מחויבותם של היהודים למודרניזם, לרבות חילון וערכי כלכלה, תרמו להצלחת הפרט היהודי, אבל חוללו תוהו ובוהו בחיים היהודיים הקיבוציים. היהודי המודרני אחוז בדיכוי המודרניות. גם היהודים האמריקניים בני הדור הראשון היו גאים להיחשב מודרניים, ומי שכונה "מודרני" קיבל זאת כמחמאה: "הוא שומר שבת, אבל הוא מודרני". כדי לעודד את המודרניזציה של הילדים העניקו המהגרים לילדיהם שמות "מודרניים". לא עוד יצחק אלא ארווין; הלך הלכו מוטליה, וגם מרדכי, ואת מקומם תפס מורטון, ומשה הפך למארי.

אך היהודים לא השכילו להבין שבטילת שמות משפחה של WASPs ובהפיכתם לשמות פרטיים (שמות נוצריים?) לילדיהם, הם מזהים את עצמם כיהודים בתחפושת של WASP (חושבים ביידיש ומדברים אנגלית). כמה לא-יהודים נושאים שמות משפחה "יוספיים" מיהודים כאלה כשמות פרטיים! או המונח המשונה הרווח כיום: "אורתודוקסיה מודרנית". האם אנו מכירים "מתודיזם מודרני", "איסלאם מודרני" או "קתוליות מודרנית"?

מבחינתם של היהודים, המודרניזם פירושו התנערות ממאפיינים שלא-יהודים מגדירים אותם כתכונות השליליות של יהודים. כמעט שאינו מוגן עוד על-ידי חומות הקהילה, החלו היהודים להאמין במה שהגויים טופלים עליהם. הם הפנימו את הביקורת של אויביהם בפרפרזה על סיסמת ההשכלה: "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך".

היהודים לא התבוללו, ואינם מתבוללים, באמריקה של הממשות האתנית. הם התבוללו באמריקה הקיימת במוחם של מעטים בלבד, וביניהם רוב היהודים. אמריקה זו היא חברה נייטרלית מבחינה תרבותית, שהזירה הציבורית בה היא זירה חילונית, המאפשרת ליהודים להצטרף אליה, אבל לא כיהודים אלא כאזרחים. היהודים הרחיבו את החילון מעבר לזירה הציבורית, ונשאו אותו גם לתוך חייהם הפרטיים. באופן כזה נעשו היהודים לקבוצה האתנית החילונית ביותר מכל הקבוצות האתניות ממוצא אירופי באמריקה.² היהודים נעשו חילוניים, לפחות בחלקם, כדי שיוכלו להיות אמריקנים, אולם בתוך כך נעשו פחות אמריקנים ופחות יהודים גם יחד. שיעור הילודה הוא אחד הסימנים המעידים המובהקים של התמורה הזאת.

שיעור הילודה

החילון והמודרניזציה של הציבור היהודי הרחב לשכבותיו מתנהלים במלוא התנופה כבר קרוב למאתיים שנה, ובימינו, במאה העשרים, יצרו איום חמור על רציפות הקיום היהודי בתפוצות. היהודים עמדו בראש התמורה הדמוגרפית שהתחוללה במאה התשע-עשרה, שבה צנחו שיעורי הילודה, ובחלקו היה הדבר תוצאה של

חילון הולך וגובר. אני משתמש במונח "עמדו בראש" לא כדי לומר שהיהודים היו תועמלנים פעילים למען פיקוח על הילודה וניתבו את אירופה לעידן המשפחה הקטנה, אלא במובן של ירדת שיעור הילודה הכללי של היהודים במהירות רבה יותר, בתלילות גדולה יותר, ומוקדם הרבה יותר מירידת שיעור הילודה בקרב לא-יהודים. בפרפרזה על דברי היינריך היינה אפשר לומר שהנוצרים עושים כמעשי היהודים.

שיעור ילודה נמוך, שהוא קו מאפיין טיפוסי ליהודים בכל מקום בו זכו בשיווי זכויות, היה תוצר לוואי של המעמד המודרני שלהם ושל שינוי הלך-הרוח שלהם בכיוון החילוני. סמוך לתקופה המודרנית היה שיעור הילודה בקרב היהודים גדול יותר משיעור הילודה באוכלוסיות הלא-יהודיות שבקרבם חיו.³ הירידה בשיעור הילודה שהחלה להתגלות אצל היהודים בגרמניה בתחילת המאה התשע-עשרה קדמה בדור אחד לירידת שיעור הילודה בקרב הפרוטסטנטים ובשני דורות לירידת שיעור הילודה בקרב הקתולים, והיא התרחשה במקביל למגוון רחב של שינויים במעמדם של היהודים ובתרבותם.

לעמדת הבכורה שהיהודים תפסו, וממשיכים לתפוס, בתמורות הדמוגרפיות נודעות תוצאות חמורות בכל הנוגע לרציפות הקיום היהודי. בהתחשב בתוחלת החיים הצפויה בימינו ובשיעורי הנישואין הנוכחיים, ניתן להניח במידה רבה של סבירות שכדי להבטיח את המשך הקיום הביולוגי של העם היהודי יש צורך ב-2.1 ילדים לכל אשה יהודייה (בהנחה שאין אבדנים כתוצאה מנישואי-תערובת, אך על כך בהמשך).

שיעור ההתרבות של החברות המערביות נמוך בדרך כלל מן השיעור הדרוש להתחדשות האוכלוסייה, ובעניין זה היהודים ניצבים בראש, כפי שניצבו בראש במשך יותר ממאה שנים. שיעור הילודה בארצות-הברית בשנת 1980 היה נמוך (ב-40 אחוזים!) משיעור הילודה ב-1950. שיעורי הילודה (והנישואין) בקרב היהודים, ששמרו על דפוסי ההתנהגות המבוססים היטב, היו נמוכים במידה ניכרת מן השיעורים המקבילים בקרב לא-יהודים. במפקד האוכלוסין השוטף שנערך במרס 1957 נמצא כי מספר הילודים של נשים יהודיות בגיל 25 ומעלה היה נמוך ב-29 אחוזים ממספר ילדיהן של נשים קתוליות, וב-21 אחוזים – מילדי נשים פרוטסטנטיות.⁴

מחקר שנעשה בקרב סטודנטים שהחלו את לימודיהם במחזור של 1974 העלה כי עד שנת 1980 נישאו 42 אחוזים מן הנשים היהודיות, לעומת 57 אחוזים מן הנשים הלא-יהודיות. אחד מכל עשרים הסטודנטים היהודיים היה הורה לילדים, לעומת אחד מכל ארבעה סטודנטים לא-יהודיים. ניתוח הסקר היהודי הלאומי לשנת 1990 מצביע בבירור כי שיעור הפרייה בקרב נשים יהודיות נמוך במידה ניכרת משיעור הפרייה בקרב נשים לבנות לא-יהודיות, אך מה שחשוב ביותר לענייננו הוא, ששיעור ילודה זה נמוך במידה ניכרת מן השיעור הדרוש להתחדשות האוכלוסייה.⁵

אחד הטיעונים הנגדיים כבדי-המשקל שהועלו קובע, כי נשים יהודיות אינן מסיימות את תקופת הפרייה שלהן במספר קטן יותר של ילדים בהשוואה לנשים לא-יהודיות, אלא שהן יולדות בגיל מאוחר יותר; הטענה היא שאין מעריכים נכונה את שיעור הפרייה הכולל שלהן. נתונים שנאספו לשנת 1982 מלמדים כי היהודים מצפים ל-2.1

³ אין בידינו ראיות ישירות על שיעורי הילודה בקרב היהודים בתקופה הראשונה, אבל אין ספק שגידולה העצום של האוכלוסייה היהודית מסוף המאה השבע-עשרה ועד תחילת המאה העשרים נבע משיעורי ילודה גבוהים, יותר מאלה של ה-אוכלוסייה הנכרית שביקרבה חיו. ראה: ארתור רופין-*The Jewish Population of the World*, *The Jewish People Past and Present*, Vol. I, (New York: Jewish Encyclopaedia Handbooks).

⁴ ראה: סרגיו ולדה-פרגולה, "Patterns of American Jewish Fertility", *Demography*, 17 (1980).

² בהשוואה לאיטלקים, ש-היגרו לארצות-הברית בתמוניהם במקביל להגירה הגדולה של היהודים, היתודים נוטים להיות חילוניים פי שניים.

⁵ Barry A. Kosmin et al., *Highlights of the CJF 1990 National Jewish Population Survey*, New York: Council of Jewish Federations, 1991. צריך לחיות ברור שאין זו תופעה המיוחדת לאמריקה. ראיות היסטוריות ומתקופתנו ממזינות אחרות מצביעות על שקיעה דמוגרפית של העם היהודי. צרפת היא דוגמה מאלפת בת-זמננו. אם נתעלם מבעיית נישואי-תערובת ומן השאלה אם הילדים מתחילים כים כיהודים, אנו מוצאים שמאז 1979 היה שיעור הילודה הכולל של יהודות פריס 2.4, הרבה מעל לשיעור התחדשות האוכלוסייה לסייה. אולם שיעור הילודה הכולל אצל נשים יהודיות פריסיות שנולדו בצפון אפריקה היה 3.1, אצל נשים שנולדו במקור מות אחרים באירופה – 2.8, ואצל נשים יהודיות לידות פריס – 1.7, הרבה מתחת לשיעור ההתחדשות, ולא שונה בהרבה משיעור הילודה הכולל של נשים יהודיות אמריקניות.

נטים ו-34 אחוזים בקרב קתולים), אך בהחלט אפשר היה להבחין כבר באותות המבשרים את הצפוי בעתיד.

הריחוק מדור המהגרים הוא סימן מעיד מובהק (וכנראה גם הסיבה) לנישואי-התערובת. שיעור נישואי-התערובת בקרב יהודים שאף לא אחד מן הסבים והסבתות שלהם נולדו בארצות-הברית היה 11 אחוזים; בקרב יהודים שאחד עד שלושה מסביהם או סבתותיהם נולדו בארצות-הברית – 13 אחוזים, ואילו אצל אלה שכל ארבעת הסבים והסבתות נולדו בארצות-הברית – נמסר על נישואי-תערובת בשיעור הגורף של 33 אחוזים(!) מעניין לציין שלעניין הדור (כלומר, מספר הסבים והסבתות שנולדו בארצות-הברית), אין כמעט השפעה על פרוטסטנטים או על קתולים. ושוב צריך להזכיר, שאצל יהודים אמריקניזציה משמעה חילון, וזו תופעה שאינה מצויה בקרב קתולים ופרוטסטנטים.

מספר היהודים האמריקניים שהם אמריקנים מדור שלישי ורביעי גדל במידה עצומה, ויחד עם גידול זה חלה עלייה ניכרת בשיעור נישואי-התערובת ובהתרחקות היהודים מן הקהילה. לאחרונה ניכרה ירידה בעכבות הקהילתיות על נישואי-תערובת, באופן שכיום מושפעים נישואי-התערובת הן מקבוצת הגיל והן מן ההשתייכות לדור.⁸ שיעור נישואי-התערובת שעלו דווח לאחרונה (כלומר, נישואים שנערכו בין 1985 ל-1990), מגיע ל-52 אחוזים, בהשוואה ל-9 אחוזים בקרב הנישואים לפני 1965.

ייתכן שנישואי-תערובת משקפים סילוק עכבות ושינויים בסדרי הקדימות, אך אין הם מהווים, בהכרח, איום על רציפות הקיום של הקבוצה. אם מחצית מן הילדים הנולדים מנישואי-תערובת יחונכו כיהודים, כי אז ייתכן שנישואי-התערובת יהיו עובדה חברתית מעניינת, ואולי מעט יותר מכך; מקצת מן החוקרים אכן טוענים שנישואי-תערובת, כשלעצמם, אינם גורמים להתמעטות האוכלוסייה היהודית, מפני שחלק ניכר מן הזוגות הנישואים בנישואי-תערובת מגדלים את ילדיהם כיהודים.

אולם, מעין מדוקדק בראיות, הדברים נראים אחרת. רוב נישואי-התערובת, כפי שהם מופיעים בסקרים הקהילתיים, מוליכים למעין איחוד אסכולות סותרות** בבית, או לנייטרליות בענייני דת, הלך רוח שמוביל באורח בלתי-נמנע לקבלת מאפייני תרבות נוצריים. שיעור נישואי-התערובת ההולך וגדל מלווה גם בשיעור נמוך של המשכיות אצל הילדים הנולדים בנישואים כאלה. בנישואי-תערובת שנערכו לאחרונה התברר ש-28 אחוזים מהילדים גודלו כיהודים, 31 אחוזים – ללא כל דת, ו-41 אחוזים בדת לא-יהודית כלשהי (אפשר להניח שברוב המקרים מדובר בדת הנוצרית של ההורה הלא-יהודי).⁹

אם נתח מספרים אלה ונבחן את החינוך ואת הקשרים החברתיים של אותם ילדים, לא יהיה מנוס מהרהור פסימי מאוד באשר לנכדים של נישואי-תערובת. גם כשהם גדלים כיהודים, הקשרים החברתיים היהודיים שלהם קלושים. אפשר ללמוד זאת מתוך דיווחים על החינוך היהודי הניתן לילדים של נישואי-תערובת. מה שלא דווח, מפני שלא נשאל, הוא ההשלכה של תפקוד הילד במערכת מעורבת של קרובי משפחה. אחד מענפי המשפחה מקיים את חג הפסח בצורה זו או אחרת, בעוד ענף אחר במשפחה חוגג את חג המולד בצורה זו או אחרת, והילד מקבל שני מסרים בנוגע לזהותו ולמה שמצפים ממנו. אבל בכך לא סגי. בגלל הצורה שבה הצגנו את השאלה ברוב הסקרים שלנו (פתחנו בשאלת

ילדים, פחות מאשר הפרוטסטנטים והקתולים, אך במידה מספקת כדי לשמור על התחדשות האוכלוסייה).

מחקרי אוכלוסין שנעשו בבוסטון ב-1975 וב-1985 מראים שנשים יהודיות מצפות כעת ל-2.2 ילדים. ניתוח מדוקדק יותר של הנתונים שנאספו בבוסטון ב-1975 מלמדים שילידי השנים 1949 עד 1959 צופים שיהיו להם 2.8 ילדים, וילידי השנים 1960 עד 1965 – 2.2 ילדים, ואילו בני קבוצת הגיל שזה עתה נישאו מצפים לשיעור ילודה כולל ומוחלט של 1.9 ילדים. כמובן ששאיפות וציפיות סובייקטיביות בקשר לילודה נתונות לשינויים כלפי מעלה וכלפי מטה.

מחקרים שבדקתי מצביעים על מגמת ירידה משמעותית בשאיפות לשיעורי ילודה בקרב יהודים ולא-יהודים כאחד.⁶ כך ראינו, למשל, שקבוצת הגיל הצעירה ביותר במפקד שנערך בבוסטון ב-1975 צופה שיהיו לה 1.9 ילדים (שיעור שאינו מאפשר, כשלעצמו, את התחדשות האוכלוסייה). נתון זה אינו מביא בחשבון מה שכונה "שיעור ילודה תכליתי בקרב יהודים"⁷ (גידול ילדיהם כיהודים, נושא בעייתי למדי בנישואי-תערובת), וגם אינו מביא בחשבון נתונים כמו עקרות, גירושים, מוות, ומכשולים אחרים.

יש להניח ששיעור הילודה הכולל המעשי בקרב נשים בוסטוניות שנישואיהן יציבים, ומכאן – בהכללה – בקרב נשים יהודיות אמריקניות (כאשר מביאים בחשבון גם את שיעורי הנישואין ההולכים ופוחתים), הוא הרבה מתחת לשיעור הדרוש להתחדשות האוכלוסייה.

כאמור לעיל, היהודים גילו מחויבות למודרניזם (הלך מחשבה והתנהגות הכוללים, בין היתר, מחויבות לגרעין משפחתי קטן), מאז יצאו מן הגטאות והכפרים של מזרח אירופה ומרכזה. המודרניות היתה חלומם של יהודים מכל שכבות הציבור במשך מאה השנים האחרונות ויותר. בעיני רוב היהודים, להיות מודרני פירושו להיות חילוני, ולהיות חילוני משמעו פחות ילדים.

נישואי-תערובת

במשך זמן רב חשו היהודים שהם מבודדים מן הדגם החברתי שבו תהליך התרבות* מוליך, באופן בלתי-נמנע, להתבוללות וטמיעה. יהודים הרגישו שהם יכולים לאמץ לעצמם מאפיינים של תרבות הציבור (כמו, למשל, אורח-חיים, שפה ותכונות אתניות נוספות), מבלי לוותר על השכונה היהודית, על חוגי המכרים היהודיים, ומה שחשוב מכל – על נישואים בתוך הקהילה. היהודים ראו את עצמם, ועד מהרה נתפסו כך גם בעיני אנשי מקצוע במדעי החברה, כ"מין העומד בפני עצמו". תחושת חסינות זו מפני הכוחות החברתיים הטבעיים נשענה על ראיות סבירות. סקר האוכלוסין השוטף שנערך במרס 1957 העלה ששיעור נישואי-התערובת בקרב היהודים היה 4 אחוזים בלבד, כשליש משיעור זה בקרב הקתולים, וכמחצית השיעור בקרב הפרוטסטנטים.

אולם משקיף חד-עין יכול היה להבחין כבר בסדקים הנבעים בחומה. מחקר שנערך בין בוגרי אוניברסיטאות באמריקה, בוגרי המחזור של 1961, חשף את ההרכב הדתי של נישואי-התערובת בקרב הבוגרים שנישאו בשנת 1964. שיעור נישואי-התערובת בקרב היהודים היה אמנם נמוך יחסית עדיין (12 אחוזים, לעומת 16 אחוזים בקרב פרוטסטנט-

⁶ Steven M. Cohen and Paul Ritterband, "Why Contemporary American Jews Want Small Families," שם.

⁷ U.O. Schmelz, "Jewish Survival: The Demographic Factors," *The American Jewish Year Book*, 81 (New York: 1981).

⁸ בקרב צעירים יהודיים ניכרת ירידה רבה בעכבות בכל הנוגע לנישואי-תערובת. רובת. Goldscheider, Je- *Jewish Continuity and Change*, מוסר כי פני שניים מבני 60 ומעלה מתייחסים בשלילה לנישואי-תערובת בהשוואה לבני 18 עד 29.

** איחוד אסכולות – סינקרטיזם; מייזוגושי לוב השקפות ורעיונות סותרים מתוך רצון לגייע להבנה הדדית (הערי המערכת).

* תרבות – אקולטורציה; תהליך הרכישה או ההקניה של תכונות תרבות חדשות, להבדיל מהתבוללות או טמיעה (הערי המערכת).

⁹ אם נביא בחשבון את השפעות נישואי-התערובת ואת שיעור הילודה היהודי התכליתי, נגיע לאומדן כי שיעור הריבוי הנקי של יהודי אמריקה מאז 1960 הוא 0.7, בהשוואה לריבוי נקי של 1.2 בקרב לבנים אמריקניים בדרך-כלל. ריבוי של 1.0 משמעו אפס גידול של האוכלוסיה (ללא הגירה). אין ספק שהיהודים הם מתחת לאפס, כלומר, עודף ה- מיתות על הלידות מוליך להתמעטות האוכלוסייה.

המבוא המסוננת: "האם מישהו מבני-הבית יהודי?", החמצנו את בתי-האב שבהם אחד מן ההורים נולד, או גודל, כיהודי, אבל אינו רואה עוד את עצמו כיהודי, אם משום שהמיר את דתו פורמלית לנצרות, ואם בגלל היסחפות לא פורמלית. נתונים נוספים בשאלה זו יתבררו מניתוח סקר האוכלוסייה היהודית לשנת 1990.

גיאוגרפיה

אם נישואי-התערובת ושיעורי הילודה הם הסימנים המעידים הבולטים ביותר לשקיעתו של העם היהודי, המיקום הגיאוגרפי הוא עדות נוספת לתהליך זה. בפיזור הגיאוגרפי של היהודים חלו שינויים מרחיקי לכת במאתיים השנים האחרונות. היתה הגירה המונית לחצי הכדור המערבי, הגירה מן הכפרים אל הערים הגדולות בכל רחבי אירופה, ובארצות-הברית – הגירה מניו-יורק צפופת היהודים אל קהילות יהודיות צפופות פחות; ולבסוף, במישור המקומי, היציאה מאזורי ההתיישבות הראשונים והשניים אל אזורים בעלי אוכלוסייה יהודית צפופה הרבה פחות. בהמשך נבחן את שתי צורות ההגירה האחרונות לפרטיהן.

משמעותם של המוני האוכלוסייה הדתיים-אתניים ושל צפיפותם פשוטה למדי, לכאורה, אבל הפשטות הזאת מוליכה שולל. התברר שבתקופה המודרנית יש לצפיפות משמעות במישורים אחדים: שיעורי הנישואים בתוך הקהילה, הניקה לקהילה היהודית, הקמתם וקיומם של מוסדות קהילתיים יהודיים, וכדומה. מה שקשה למדוד הוא באיזו מידה יוצר ההמון היהודי יהודיות ציבורית, יהודיות של הרחוב, ויהודיות המקנה ליהודים, ובמיוחד לצעירים שבהם, לפחות בפוטנציה, תחושה של זהות יהודית לפיה הם מהווים קבוצה נבדלת.

בחברה הקדם-מודרנית, כלומר, בתקופה שמאז ימי הביניים ועד תחילת המאה התשע-עשרה, היו בכל אירופה ערים גדולות מעטות, ואף לא באחת מהן היתה אוכלוסייה יהודית גדולה. עוד בתחילת המאה התשע-עשרה היו בכל העולם שלוש ערים בלבד (אמסטרדם, סלוניקי וקונסטנטינופול) שבהן היתה אוכלוסייה יהודית שמנתה עשרת אלפים נפש או יותר. רובם המכריע של יהודי העולם התגוררו בעיירות ובערי שדה בכל מדינה שבה מצאו את ביתם.

אין ספק שקהילות קטנות ומרוחקות סבלו מבעיות משלהן, אבל הן גם היו מסוגלות לקיים חיים יהודיים מאורגנים: בית-ספר לילדים, לעתים קרובות – ישיבה, וחברה קדישא. אולם נישואי-התערובת לא היוו בעיה, חרף מספרם הקטן של האנשים המתאימים לנישואים במקום, מפני שבהגדרה ובהסכמה כללית נישואים עם נוצרים לא היו רצויים, ברובם המכריע של המקרים, ולמעשה אף בלתי אפשריים.

העובדה שקהילות יהודיות קטנות (במושגים של המאה העשרים) יכלו לשרוד, ואפילו לפרוח ולשגשג, מבחינה דמוגרפית ותרבותית, היתה תולדה של עובדה פשוטה. היהודים היוו תיאוקרטיה בינלאומית, המוסדרת על-ידי הלכה נוקשה, והיו גוף מאורגן מוכר, בעל שלטון עצמי. המודרניזציה ניפצה את האידיליה הזאת. היהודים נעשו אזרחים פרטיים, לפחות בתיאוריה, וזכו בבחירה חופשית

בכל הנוגע למקום מושבם, להתאגדות ולבחירת בני-הזוג. בהתחשב בחופש המוצע על-ידי החברה המודרנית, לבשה הגיאוגרפיה משמעות חזקה יותר. בהיעדר חומות תרבותיות ופסיכולוגיות קהילתיות נעשתה עצם הצפיפות גורם מכריע בקיומה של הקבוצה. היהודים זרמו לעריה הגדולות של אירופה, ואחר-כך – של אמריקה, ויצרו מסה קריטית שאפשרה לחיים יהודיים להימשך בצורה כלשהי, גם, ולמרות התרופפות הבסיס הממסדי.

העובדה שהיהודים החלו להתרכז בהמוניהם בערים מרכזיות אפשרה להם, וגם ללא-מאמינים שבהם, להידבר בעיקר עם יהודים ולבחור את בני-זוגם מקרב יהודים, מכוח עצמתן של הכמויות והקרבה הפיזית. זרם ההגירה של יהודי מזרח אירופה, נטה להתרכז בערי צפון מזרחה של ארצות-הברית, ובמיוחד בניו-יורק. ב-1880 התגוררו 28 אחוזים בערך מיהודי אמריקה בעיר ניו-יורק, ושיעור זה הגיע עד 52 אחוזים בשנת 1910. מאז 1920 הלך חלקם של יהודי ניו-יורק ביהדות ארצות-הברית ופחת בהדרגה, וב-1980 התגוררו בה רק 19 אחוזים מיהודי ארצות-הברית.

דרך נוספת להתבוננות בתופעה זו היא למדוד את פיזורם של היהודים באזורים המיושבים של ארצות-הברית. בשנת 1880 היו יהודי אמריקה מפוזרים יותר מאשר האוכלוסייה האמריקנית בכללותה, וב-1910 הגיעה האוכלוסייה היהודית לנקודת השפל בפיזור, במרוצת מאה השנים הנבחנת על-דינו, בעוד פיזור האוכלוסייה האמריקנית המשיך לגדול בהדרגה. משנת 1920 הלך פיזורם של האוכלוסייה היהודית וגדל, עד כדי כך שב-1980 היה הפיזור גדול פי ארבעה משהיה ב-1910. מאז מלחמת-העולם הראשונה הלכו והתרופפו כל הגורמים המלכדים את היהודים מבחינה גיאוגרפית ברמה הלאומית.

מצב דומה שורר ניו-יורק, הקיבוץ הגדול ביותר של יהודים בכל ההיסטוריה היהודית. אם נבחר לעצמנו כנקודת מוצא סטטיסטית את שיעור היהודים שהיו נאלצים להעתיק את מקום מגוריהם כדי להגיע לפיזור גיאוגרפי מאוזן, יסתבר לנו שבשנת 1925 היו 59 אחוזים מן היהודים צריכים לעקור ממקומם כדי להגיע לאיזון כזה, אבל ב-1981 ירד השיעור הזה ביותר ממחצית, והגיע ל-27 אחוזים בלבד. ניתן לטעון שעם הופעת אמצעי הַנְּקָקָה*, פיתוח רשת הכבישים וצורות תקשורת אחרות, אין עוד צורך בקרבה מרחבית דווקא לקיומם של קשרים קהילתיים. ייתכן שטענה זו מוצדקת בחלקה, אולם עובדה היא שבשנות השמונים יהודים חשים צורך להתגורר בקרב יהודים פחות מכפי שנוקדו לכך בשנות העשרים של המאה הנוכחית. עצמתה של הזהות היהודית ובלוטתה נחלשו, והיחלשות זו אפשרה לכוחות ההברחה** של הפיזור הגיאוגרפי לפעול את פעולתם. ליהודים יש כיום פחות ופחות מן המשותף עם יהודים אחרים, הם נזקקים להם במידה פחותה יותר; סביר יותר להניח שהם בוחרים לעצמם את מקום המגורים, את הידידים ואת בני-הזוג לפי תבחינים המקנים משקל מועט יותר ליהודיות. השכונות היהודיות הצפופות שבהן גדלו היהודים שנולדו לפני מלחמת-העולם השנייה נעלמו כמעט לגמרי. החרגי העיקרי הוא הריכוזים החרדיים בברוקלין.

דילול האוכלוסייה היהודית, כמו במקרה של נישואי-תערובת, הוא סימן מעיד דר-פני. הוא מבטא, קודם כל, את העניין הפחות שמגלים יהודים בהתחברות ליהודים אחרים. בבחירת שכונת מגורים, כמו בבחירת בן-זוג, אנו בוחרים את

* בזק – טלוקומוניקציה (הערי המערכת).

** כוח-הברחה – כוח צנ"ט טריפולי; כוח-הרכו – כוח צנטריפטי (הערי המערכת).

האפשרי היחיד לכלל הזה הופיע בדמותה של אורתודוקסיה חדשה, תוקפנית ושופעת ביטחון עצמי, שאף כי מספר חבריה קטן (7 אחוזים מיהודי אמריקה המזוהים את עצמם כדתיים), היא מהווה "כוח לוחם", שלא כמו בקרב הזרמים האחרים ביהדות הדתית, שם יש צבאות של גנרלים ללא חיילים. אולם ביסודו של דבר, כדברי יעקב כץ, האורתודוקסיה הינה "כת בקרב היהדות" התחומה בד' אמות של ההלכה, זרה לתהליכים העוברים על היהדות, מסתגרת מפני הפלישה התרבותית הזרה והיהודית כאחת.

התנועה הקונסרבטיבית ראתה עצמה תחילה כיושרת גלימת המסורת. בשעת הקמתו של איחוד בתי-הכנסת הקונסרבטיביים (ב-1913), התייחס סולומון שכטר, נשיא הסמינר התיאולוגי היהודי, לגוף החדש כאל גוף קונסרבטיבי וחרדי גם יחד. שכטר ועמיתיו קיוו להקים חזית מאוחדת של שומרי מסורת שתיאבק נגד הרדיקליזם מבית מדרשם של הרפורמים. אבל האיחוד האורתודוקסי החדש כבש לו מקום כמנהיג שומרי המסורת האמריקניים. הסמינר נשאר מסורתי, וכך נשארו למעשה גם רבים מבוגריו ששימשו בכהונות דתיות קונסרבטיביות. אולם בעיני המוני היהודים הקונסרבטיביים היה זה עניין של נוסטלגיה יותר מאשר אידיאולוגיה, ולו גם נוסטלגיה מטוהרת ומשופצת. על כך, למעשה, השליכה התנועה הקונסרבטיבית הפעילה את יתרה, והיתה עתידה לאבד אותו עד מהרה: רגש סנטימנטלי כלפי ההדיוטות ההולכים ונעשים סבילים יותר ויותר, וגישה מדעית לתכנית הלימודים הרבנית. כדברי אחד הרבנים הקונסרבטיביים הבכירים: "בית-הכנסת בפרבר איננו 'שול'; הוא נעשה מרכז שירותים לחבריו, יותר מאשר מרכז קהילתי".

בעיני המוני היהודים באמריקה נעשתה התנועה הרפורמית לצורת הזחות הדתית היהודית. אולם ככל שחודד ריס מעבר למעטה משקלו המכריע של ההמון, מגלים את הקלישות והשטחיות. המזהים עצמם עם התנועה הרפורמית נוטים להצטרף אליה כשילדיהם מגיעים לגיל שבו עליהם ללכת לבית-ספר של יום א', וזמן קצר אחר-כך הם נוטים להינתק. הדברים נכונים, אם כי במידה פחותה מעט, גם בתנועה הקונסרבטיבית. לאונרד פיין ציין כי:

...כל עוד 'הילדים נמצאים תחת השגחה' בית-הכנסת (Temple... בלשונו של פיין) נתפס בעיני רוב באיו כמוסד שולי מכדי לגלות בו עניין מיוחד.

תנועה המתמקדת בילדים אשר הוריהם אינם מתייחסים אליה ברצינות לא תזכה בסופו של דבר ליחס רציני גם מצד הילדים עצמם. רק אחד מכל שבעה גברים המשתייכים לקהל המתפללים בבתי-הכנסת הרפורמיים באזור ניו-יורק משתתף בתפילת שבת כלשהי, לעומת אחד מכל ארבעה בקרב הקונסרבטיבים וארבעה מתוך חמישה בקרב האורתודוקסים. האין זה מוזר שהשירותים הרפורמיים והקונסרבטיביים היקרים (משכורות לרבנים, לחזנים, לראשי המקהלות, ולעתים קרובות אף למקהלות מקצועיות ולנגני אורגן), שובים את דמיונם ואת נאמנותם של כה מעטים מקרב תומכיהם, ואילו ה"מניין" האורתודוקסי הדל, במחירי מציאה, שקולב הבגדים העלוב בכניסתו, עושה חיל? ככל שהנך מוציא יותר, הנך מקבל פחות! אפשר לראות אפוא כמה נקודות אור של "הישרדות", אך

המועדף עלינו לפי סולם עדיפויות המשקף את סדרי הקדימות שלנו. ההחלטות לא לגור בקרב יהודים ולא לבחור בן-זוג יהודי משקפות את הירידה בבולטות היהודית. נוסף לכך, הסבירות שיהודי הדור הנוכחי יבליטו את יהדותם ושילדיהם יחונכו בסביבה יהודית, הולכת ופוחתת בצורה משמעותית. בין שאר הגורמים, אפשר למנות את שיעור נישואי-התערובת באזורי ההתיישבות היהודיים החדשים ובמקומות מגורים קטנים; שיעור זה גבוה בהרבה, יחסית. ושוב – בהיעדר חומות דתיות-תרבותיות איתנות, מסתבר שגודלה של הקהילה הפך להיות גורם משמעותי בקיום יהדותו של הפרט ושל המשפחה.

ההיענות למודרניות

תגובות חילוניות ודתיות

במאתיים השנים האחרונות ניסו יהודי העולם להתפשר עם המודרניות, אך ניתן לומר שבדרך כלל נכשלו בכך במישור הקיבוצי, אף ששגשגו במישור האישי, ובמיוחד בארצות-הברית. המודרניות סיפקה תשובות חברתיות, פוליטיות ודתיות רבות לשאלות מדוע וכיצד נישאר יהודים. במזרח אירופה הופיעו התנועות הגדולות של תיקונים חברתיים, וביניהן היידישיזם, הטר-יטוריאליזם והציונות. הלאומיות בתפוצות כשלה לא רק בגלל הברוטליות של הגרמנים ובני בריתם, אלא משום שהיתה מושתתת על מערכת של אשליה, כפי שהתחוויר עד מהרה לעין כל במזרח אירופה המרכזית.

ההסתגלות למודרניות במערב חוללה תנועות דתיות, שיהדות אמריקה היא יורשתן. דבר זה, כשלעצמו, מוזר: אף שרובה המכריע של יהדות אמריקה היא מזרח אירופית במוצאה, החברה שבה יהדות זו מוצאת את עצמה היא חברה רב-דתית יותר מאשר רב-אתנית, ויש לה הרבה יותר מן המשותף עם מערב אירופה מאשר עם מזרחה. הניסיונות להעתיק לאמריקה את מגמות הלאומיות החילונית באחת מצורותיה נכשלו למעשה, והניסיונות למשוך אליהם חלק ניכר מקרב יהודי אמריקה מן הדור השני והשלישי לא עלה יפה. עדות אירופית לכך היא אבסורד "הציונות" האמריקנית.

כאמור לעיל, יהודי אמריקה הם אנשים חילוניים, ברובם המכריע, והרעיונות הדתיים תופסים מקום קטן מאוד בחייהם, אבל אין הם חילוניים מבחינה אידיאולוגית או ממסדית. מבחינה ממסדית זכו דוקא התנועות הדתיות להצלחה רבה, אבל ברמת המחויבות והנאמנות של הפרט ליהדות כזאת או אחרת, נחלו התנועות הללו כישלון חרוץ, חרף הטענות שהן משמיעות בפומבי להיפוכו של דבר. בני הדור הראשון היו יהודים דתיים אוטומטית, לא מתוך בחירה מודעת. בדור השני הופיעה הקונסרבטיביות, ובדור השלישי – הרפורמה. רק מעטים מבני הדור הראשון היו דתיים באידיאולוגיה, כפי שרק מעטים מבני הדור השני גילו מחויבות לקונסרבטיביות, וכפי שרק מעטים מבני הדור השלישי הם רפורמים מתוך הכרה. שלא כנוצרים לסוגיהם, שדפוסי יהדות אמריקה מעוצבים לפיהם במידה רבה, האידיאולוגיה מילאה תפקיד קטן מאוד בחיים הדתיים של יהודי אמריקה, להוציא רובד קטן של אנשי דת שמקצועם בכך, וקבוצה מצומצמת עוד יותר של הדיוטות. החרגי

הסיכויים לטווח הקצר אינם מזהירים כל כך. הצדקה, אחד מסימני החיכך הנערצים של העם היהודי, חולכת ומתרחקת מעניינים יהודיים. ככל שהיהודים מתעשרים וככל שהם מתרחקים יותר מדור ההגירה, חלק גדל והולך מכספי הצדקה שהם נותנים נועד למטרות לא-יהודיות. נטייתם של היהודים לתת ולהעניק נשארה בעינה, אבל המטרות הולכות ומתרחקות מעניינים יהודיים. בשביל רבים מן היהודים הנדבנים (ורבים נתנו ונותנים), ענייני הקהילה היו בשעתו הנושא היחיד הקרוב לליבם. אולם בימינו, משהגיעו אל המנוחה ואל הנחלה עדיפה בעיניהם הפילנתרופיה התרבותית המתועדת היטב בתקשורת והחרוטה על לוחות נחושת בכניסות למוזיאונים ובקתדרות אוניברסיטאיות. אכן, היהודים זכו להכרת הממסד התרבותי באמריקה, אולם הכרה זו גובה מחיר יקר מאוד במטבע היהודי.*

האם הקץ נראה לעין? לפני שנים אחדות פורסמו מאמרים שצפו כי בשלהי המאה העשרים ואחת תגיע האוכלוסייה היהודית בארצות-הברית ל-2 אחוזים בלבד מגודלה הנוכחי. חישוב-מלבר** כזה, על סמך ההתנהגות הנוכחית, הוא משימה הרפתקנית מאוד. בהתחשב בשיעורי הילודה הגבוהים והיעדר כמעט כל נישואי-תערובת בקרב האוכלוסייה החרדית הקיצונית, בניגוד לחלקים אחרים ביהדות, לא יהיה זה בלתי סביר לחזות שבשנה כלשהי (והבחירה תהיה שרירותית קמעא), יהיו רוב הגברים היהודיים האמריקניים בעלי פאות, ושכל הנשים היהודיות האמריקניות הנשואות יהלכו כשפואות נכריות על ראשיהן. שיעור הילודה בקרב הנשים החרדיות הוא 5 עד 6 ילדים לכל אשה, ובהנחה שלא תהיה שום שחיקה עקב התבוללות, תכפיל האוכלוסייה החרדית את עצמה בתוך עשרים עד עשרים וחמש שנים.¹⁰ בהנחה שמספרם מגיע היום ל-100 אלף איש בקירוב, יגיע מספרם בשנת 2110 לשלושה מיליון ומאתיים אלף איש!

כמוני כהיסטוריונים, אני מרגיש הרבה יותר בטוח כשאני חוזה את העבר. אבל אם צריך להסתכן ולחזות את העתיד, קשה לצפות ליהדות האמריקנית, כקיבוץ מתפקד, עתיד

ורוד. הנתונים אינם מבשרים אופטימיות לגבי העתיד. אם רוצים להתייחס ליהודים כאל קבוצה אתנית, יש להניח שהם ייכנסו למה שריצ'רד אלבה (Alba) מכנה בצורה כה קולעת "דמדומי האתניות". הם יעסקו במעשים אקראיים של "אתניות סמלית" במקום לקיים אורח-חיים. היהודים מגדירים את עצמם כקבוצה דתית, אבל מעטים הם היהודים דים המאמינים בצורה משמעותית כלשהי. אחד הרבנים הרפורמיים הציג את הבעיה כך: "התפילה היא עדיין התירוץ, אבל ההצדקה למעשה כיום, המטרה האמיתית, היא להימנות עם הקהילה, להשיג את תחושת ההשתייכות". ייתכן שהתפילה מובילה לקהילה, אבל היא פועלת את פעולתה רק על המאמינים, או על מי שמסוגלים להיות מאמינים. כשמטרתה הסמויה של התפילה נגלית לעין כל, פג כוחה לחולל תמורה.

לאחר שהשירו מעל עצמם את ה"כתם" ההיסטורי של היהדות, הקימו לעצמם תרבות יהודית חדשה, המאופיינת בסטיגמה של המודרנה אשר החליפה את היהדות השרשית. ואכן, אם פעם אפשר היה לזהות יהודי על פי תכולת האוכל שבקיבתו, הבגדים שלבש, סגנון התספורת והזקן שלו, וחלשון שבה דיבר, כיום כמעט ולא שרדו סימני היכר אלו.

כיום, כשאנו רואים לפנינו חבורה של ליברלים פוליטיים, חילוניים לחלוטין בערכיהם, משכילים ואמידים, פטרוני אמנויות (רוב בחבר הנאמנים של מוזיאונים, משתתפי מכירות פומביות של חפצי אמנות, ובאי קונצרטים), וחובבי בים נלהבים של טיפול נפשי לסוגיו, כל הסיכויים שנתקלנו בקבוצה של יהודים, ולא באקראי. הקי"ק, הקהילה הקדושה, אבן הגזית בבניין היהדות, נופצה לרסיסים. החובה היהודית הנשגבה, המצווה, חלפה ועברה כמעט מן העולם. המטרות שלשמן יהודים מתכנסים אינן דווקא יהודיות (מחשש קרתנות ר"ל), וכוחות-ההברח מטילים אותם, בסופו של דבר, אל מחוץ למעגל היהודי.

המודרניות והחילוניות, שתי האהבות הגדולות של היהדות העכשווית, הם הרמץ הנותר ממדורת היהדות, והם יחפכו ככלות הכל לאפר ■

* ביטוי קיצוני למגמה זו היא קרן משפחת אנברג בקליפורניה, אשר תרם מתה לחינוך אקדמי לש-חורים הסתכמה בשנת 1990 ב-49 מיליון דולרים (הערי המערכת).

** חישוב-מלבר - אק-סטרפולציה (הערי ה-מערכת).

¹⁰ שיעורי הילודה הגבוהים בקרב החרדים אינו נובע מבורות בכל הנוגע לתי-אוריה ולמעשה של מניעת היריון, אלא זוהי מחויבות מדעת ומרצון לעבר מגור, בש, הזוכה לאידאליזציה.